

ЗМІНА МОРАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТМОДЕРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті окреслено наслідки постмодерністських впливів на сучасне українське суспільство, розглянуто проблему зміни морального статусу особистості, спричиненого основними етичними ідеями постмодернізму, серед яких соціальний конструктивізм, культурний детермінізм, заперечення індивідуальної ідентичності, традиціоналізму та універсалізму етичних принципів, а також заперечення трансцендентного походження етичних норм. Зроблено висновок, що сучасне вітчизняне суспільство потребує морального відродження: поряд з економічною реформою і політичною революцією, які сьогодні відбуваються в Україні, потрібна ще одна революція – моральна.

Нині особливо актуального звучання набуває тема впровадження європейських етичних цінностей в Україні в умовах наслідків постмодерних впливів. Унаслідок таких впливів відбувається зміна морального статусу особистості та її ціннісних орієнтацій, оскільки просування Європейського Союзу на Схід Європи призводить до поширення пануючих на цій території моральних засад і цей процес зрештою охопить весь без винятку континентальний простір.

Хоча прагматичне подолання постмодернізму й завершилось у кінці ХХ ст., все ж наслідки постмодерністських впливів будуть ще довго даватися взнаки, зокрема й в Україні через її відставання від провідних європейських країн в інформаційному просторі й методологічну кризу в сфері гуманітарних наук.

Сьогодні європейська культура, невід'ємною складовою якої є й наша вітчизняна культура, перебуває у фазі розвитку, яку дослідники охрестили after-постмодернізм [1: 5]. До провідних представників цього напрямку належать Ролан Барт, Джорж Батай, Моріс Бланшо, Жан Бодрійяр, Жиль Дельоз, Жак Дерріда, Фредерик Джеймсон, Жан-Франсуа Ліотар, Юлія Кристева, Мішель Фуко й ін. [2: 327-332].

Осмилення моральних засад сучасного суспільства вимагає співвіднесення їх із поліфонією глобальних трансформацій і змушує порушувати та вирішувати питання щодо можливості суб'єктів історії (людини й суспільства) впливати на їх розгортання, конструювати майбутнє заради свого виживання та розвитку.

У такому аспекті актуалізуються проблеми ціннісних орієнтацій особистості в сучасному постмодерному просторі. Сутність особистості, її ціннісна орієнтація криється, безумовно, у системі соціальних зв'язків, соціальному середовищі. Соціальне середовище й особистість постійно перебувають у взаємодії: соціальне середовище впливає на особистість, формує її; особистість, вступаючи у відносини з іншими особистостями, створює це середовище. Особистість є певним феноменом інтенційної спрямованості, оскільки кожній особистості належить інша особистість, й у такий спосіб здійснюється взаємовплив, цілеспрямований на індивіда.

За умови такої взаємодії та взаємовпливу моральні цінності особистості, що перебуває у певній суперечності з оточуючим світом, змушені певною мірою протистояти існуючій культурі постмодерну. Хоча, з одного боку, нехтування культурою призводить до відриву моральних настанов від реального життя, а, з іншого боку, інкультурація моралі без опори на загальнолюдські цінності означає для них суттєву залежність від постмодерного цинічного й аморального релятивізму.

Варто зазначити, що українці усвідомлюють свою залежність від загального розвитку всієї людської спільноти, для якого характерними є новітні тенденції інтеграції в сучасному світі, котрі отримали назву глобалізації, а також космополітизм як світогляд все більшої кількості людей зі скептичним відношенням до батьківщини й держави.

Глобалізм як об'єктивний процес всесвітньої інтеграції є новим етапом у розвитку людства, однак він носить дещо насильницький характер для України й українців, впливаючи тим самим на моральні цінності особистості. Глобалізація не формує справді єдиного світу, де панує етнічна толерантність, співпраця й співіснування різноманітних етносів і культур, не прагне бути засобом взаємодії різних культур і традицій, а уособлює експансію та здійснює агресивне насадження методів ринкового фундаменталізму "відсталим" суспільствам. Навіть в економічному аспекті вона не зближує, а субординує регіони та країни світу, не долає, а закріплює периферійний характер певних країн, а інтерес до їхніх культур і традицій носить етнографічний характер.

Моральні цінності особистості в постмодерному просторі знаходяться в прямій залежності від пануючих у даному суспільстві етичних настанов, що визначаються міжнародним статусом держави. Так, наприклад, Україна як національна держава у процесі глобалізації може ізолювати себе зсередини чи виявити активність у зовнішній сфері й заново визначати та формувати свою політику в глобальних масштабах переплетень, діалогів і конфліктів. І ці процеси не можуть не відбитися на особистісних орієнтаціях громадян у всіх сферах їхньої життєдіяльності, основними серед яких є політика, економіка та культура. Саме від них, з точки зору Дж. Модельські, залежить баланс розвитку глобального

суспільства й особистості, адже політика є механізмом підтримання стабільності, справедливості й безпеки, економіка – механізмом виробництва благ і ринкового обміну, культура – механізмом відтворення стандартів, цінностей і знань [3].

Особистість у постмодерному просторі, перебуваючи під безпосереднім впливом цілого комплексу векторів (економічного, політичного, культурного й ін.), випробовує на собі як позитивну, так і негативну дію глобалізаційних процесів. До позитивів глобалізму можна віднести можливість регулювання екологічної ситуації, убезпечення суспільства від різних планетарних катастроф, підвищення економічного рівня розвитку окремої країни до рівня високорозвинених країн, світову координацію боротьби зі СНІДом, наркоманією, тероризмом тощо; до негативів відносяться зростання безробіття, бідності, безпритульності, техногенне перевантаження і деградація довкілля, економічне й політичне послаблення країни, пригнічення внутрішнього національного ринку й національної економіки, а також зростання рівня тіньової економіки держави й пов'язані з цим процеси загальної криміналізації економічної діяльності, зростання корупції тощо. Глобалізація загалом, активізуючи боротьбу за виживання, спричиняє диференціацію, яка генерує конкуренцію націй, народів, релігій, культур, економік, технологій тощо, тобто створює рушій розвитку – конкурентне поле цивілізації.

Особистість, перебуваючи в полі глобалізаційних процесів, поступово змінює свої значущі риси, якості та моральні орієнтації, і стає більш мобільною, інтегрованою у мультикультурний світовий, зокрема інформаційний простір, релігійно, культурно, політично більш толерантною. Водночас зі зміною морально-ціннісних орієнтацій особистості відбувається збільшення контрастності в напрямі маргіналізації-елітизації суспільства, посилення космополітичних тенденцій. Агресивний глобалізм спричиняє появу нових особистостей, які повністю сприйняли технократичні, меркантильні цінності, – далекі від гуманістичних, – що створює небезпеку для цивілізації загалом.

Бурхливий розвиток цивілізації (освоєння космосу, інформаційна революція, виникнення мікропроцесорної технології тощо) і, водночас, передчуття екологічної, а то й антропологічної кризи стимулюють в особистості усвідомлення єдності людства як планетарної спільноти.

У зв'язку зі зміною моральних позицій сучасної особистості на тлі глобалізаційних процесів багато дискусій викликає космополітизм. Одного разу виникнувши як ідеологія світового громадянства, яка надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного – національним проблемам, космополітизм у сучасному значенні трактується як співіснування та взаємодія численних ідентичностей і почуття приналежності до світового громадянства за межами націй або як ідеологія, що проповідує зречення національних традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет.

Надаючи пріоритетного значення загальнолюдським цінностям, ідеологія світового громадянства зовсім не применшує й не принижує національні проблеми, а надає можливість бути мешканцем певного місця й належати водночас до універсального світу, не заперечуючи при цьому його багатоманітності та своєрідності.

О. Войтюк стверджує, що космополітизм значно більше в демократичних суспільствах (порівняно з тоталітарними), а також в економічно розвинутих країнах. А містечковість властива країнам зі "світової провінції". До таких країн світу, мабуть, належить і Україна [4].

Закономірним є те, що з космополітизмом і глобалізацією тісно пов'язане явище сучасного культурного синкретизму. Соціальні зміни, технічний прогрес і нова ідеологія, сформована на базі сучасних гуманітарних наук, підірвали принцип пріоритету національної культури: оскільки кожна з культур має своє мислення та свій спосіб життя, то втрачає сенс питання про переваги тієї чи іншої культури, нині пропонуються й набувають розповсюдження так звані ідеалізовані культурні стереотипи.

Постмодернізм абсолютизував пріоритет прав особистості над суспільними інтересами, стверджуючи відносний характер істини та проголошуючи принцип толерантності як головну моральну чесноту. Проте в етиці постмодернізму, здавалось би, гранично суб'єктивній та індивідуалізованій, насправді роль особистості мінімізується, оскільки головним суб'єктом життєдіяльності стає не індивід, а група: людина існує, передусім, як член групи, підпорядкований груповій моралі корпоративного типу [5: 270] й оскільки індивідуальна ідентичність у постмодерному просторі заперечується, а ідентичність пов'язується й у теорії, і на практиці з певним колективом, спільнотою, то у зв'язку з цим знижується принцип особистої відповідальності. Якщо культура або певний колектив формує особистість, то саме культура чи колектив відповідальні за те, якою є ця особистість і чим займається, винні в усіх її негараздах і злочинах. Так замість особистої відповідальності на перший план виходить принцип колективної відповідальності, який тягне за собою колективну провину. Моральний статус особистості визначається не тими вчинками, які людина зробила, а її належністю до групи. Зокрема людина, що належить до певної спільноти (народу, нації, етносу тощо), повинна відчувати провину за злочини групи, до якої вона належить, хоча особисто вона до тих злочинів зовсім не причетна.

З огляду на зазначені вище причини "нівелювання" моральних цінностей, можна виділити ще деякі особливості заперечення моралі в умовах затяжної кризи постмодернізму. Серед цих особливостей – неможливість визначення ієрархії моральних цінностей через специфічний для нашого часу культурний простір, що визначається програмовано плюралістичним ацентризмом. Сучасний культурний простір

своєю чергою спричинює відмову соціуму від морально-ригористичних метанаррацій (текстів морально-виховного характеру), а номадизм ("кочовий" спосіб життя) заперечує можливість існування доктринально-нормативної етики в умовах трайбалістської та субкультурної організації суспільства [1: 219]. Звідси, відповідно, впливає принципова можливість використання альтернативних і навіть взаємовиключних стратегій поведінки особистості, які не підлягають жодній моральній оцінці (наприклад, одностатевий шлюб, коли беруться на виховання діти). Крім того, моральні явища отримують статус фактичної події, адекватна інтерпретація якої передбачає її розгляд як унікальної, одиничної, що означає відмову від будь-яких моральних і аксіологічних вимірів та етичних кодексів. Таким чином, постмодерна етична культура може бути охарактеризована як заснована на припущенні ідіографізму (символізму), який передбачає відмову від концептуальних систем, організованих за принципом строгої дедукції.

Аналізуючи головні постулати постмодернізму стосовно моральної регламентації та регуляції в сучасному суспільстві, В. Савельєв визначає основні етичні ідеї постмодернізму, серед яких називає, по-перше, соціальний конструктивізм (все частіше звучить припущення, що моральна філософія реально не існує, а конструюється суспільством) і культурний детермінізм (мислення ж, безумовно, визначається мовою, а отже, мораль – це лише "мета-оповідання", метанаррація) [2: 325-326]. Також має місце в житті сучасного українського суспільства й відповідної цьому суспільству особистості заперечення традиціоналізму й універсалізму, і це стверджується в багатьох концепціях: етичних принципів універсального людства не існує, оскільки кожна культура утворює власну реальність, включаючи і мораль, традиційні ж моральні цінності є канонами пригноблення й насилля (посилаючись на політичне життя країни, можна говорити про те, що всі етичні цінності є лише масками для прикриття примітивного бажання влади).

Експорт секуляризованого гуманізму в моральному сенсі призводить до формування таких рис особистості, як самотність, відчуження й навіть втрата сенсу життя. Парадоксальною є ситуація, в якій опиняється сучасна особистість, неспроможна визначитися не тільки з ієрархією моральних цінностей, а й з пріоритетом цінностей взагалі: така особистість прагне, щоб їй дали спокій і не кидали її одну одночасно. Пошуки виходу з цього стану відбуваються або через втечу від духовно спороженого внутрішнього життя, внутрішньої порожнечі у життя зовнішнє, громадське, шляхом обрання раціонально-зовнішнього, або через обрання ірраціонально-внутрішнього – алкоголь, наркотики в поєднанні з різного роду сексуальними девіаціями та перверсіями.

Постмодерна філософія моралі заперечує трансцендентне походження етичних норм, стверджуючи, що абсолютних моральних істин не існує. Проте, якщо трансцендентних моральних цінностей не існує, починає панувати свавілля. Оскільки немає моральної регуляції і не існує підґрунтя для морального переконання, сторона, яка має більшу силу, перемагає. Уряд стає носієм безмежної влади, на яку не поширюється ні закон, ні мораль. На індивідуальному рівні заперечення всіх зовнішніх моральних абсолютів на користь суб'єктивності може означати триумф ірраціональності, спалах шаленства й нестримного терору тощо.

Цілу низку моральних проблем спричинила постмодерна модель доброчинності. Бідні набули статусу соціальної субкультури, яка потребує захисту. Це призвело до знецінення етики й руйнування традиційної моралі, які раніше спонукали людей до творчої активності та були запорукою їх добробуту. Зникли економічні стимули брати шлюб і створювати сім'ю, субсидії морально принизили працездатних громадян і сприяли розповсюдженню наркоманії, алкоголізму й насилля, особливо у великих містах. Соціальна допомога викликала ще більше безробіття. Сьогодні ці проблеми вже почали зачіпати і середній клас, який вимагає субсидій від держави на освіту та підтримку пенсіонерів. Все це разом узятє призвело до різкого зростання залежності громадян від держави: це шлях до згортання демократії та посилення тоталітарних тенденцій.

Специфічна зміна морального статусу особистості відбулася після розпаду державного соціалізму на культурному просторі нових держав СНД: західні цінності масового споживання і поп-культури досить швидко заповнили духовний вакуум. Оскільки християнська спадщина цих народів була у занедбаному стані, а більшість населення продовжувала перебувати під інертним впливом офіційного атеїзму, то досить велика кількість людей, особливо молодь, прихильно поставилася до ідеології постмодерну з її релятивістською мораллю, запереченням абсолютних цінностей і матеріалістичним культом збагачення. Ліквідація поліцейської держави привела до розгулу злочинності, а відносна свобода засобів масової інформації – до розквіту порнографії та створення порноіндустрії. Зваблені матеріальним споживацьким добробутом, мільйони працездатних людей кинулися на пошуки заробітків за кордоном. Проституція, безробіття, наркоманія, дитяча безпритульність, розквіт корупції, організована злочинність – ось далеко не повний перелік тих аморальних за своєю суттю явищ, які стали наслідком синтезу посткомунізму й постмодернізму не тільки в Україні.

Таким чином, зміна морального статусу особистості в постмодерному просторі залежить від загальних процесів етичного характеру, серед яких соціальний конструктивізм, культурний детермінізм, заперечення індивідуальної ідентичності, традиціоналізму та універсалізму етичних принципів, а також заперечення трансцендентного походження етичних норм. З огляду на зазначене, безперечним є те, що

сучасне вітчизняне суспільство потребує морального відродження: поряд з економічною реформою і політичною революцією, які сьогодні відбуваються в Україні, потрібна ще одна революція – моральна. Моральне відродження особистості, а через нього й суспільства – найбільш важливий і фундаментальний процес, який буде визначати успіх в усіх інших сферах – економічній, політичній, культурній. Мораль не переможе, якщо не поєднається із суспільною трансформацією, а реформи зазнають краху, якщо будуть здійснюватися ціною зневажання моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Савельєв В. П. Етика : [навчальний посібник] / В. П. Савельєв. – Львів : Магнолія Плюс, 2005. – 244 с.
2. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
3. Коппель Є. А. Глобалістика як нова інтегральна наука про сучасний світ [Електронний ресурс] / Є. А. Коппель. – Режим доступу : <http://helen-koppel.narod.ru/030.htm>.
4. Войтюк Олекса. Космополітизм в добу глобалізації [Електронний ресурс] / Олекса Войтюк // Інтернет-видання "Українське слово". – 3 лютого 2010 р. – Режим доступу : ukrslowo.org.ua/.../kosmopolityzm-v-dobu-globalizatsiyi.htm.
5. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
6. Дерріда Ж. Глобалізація, світ, космополітизм / Ж. Дерріда ; [переклад Дмитра Ольшанського] // Космополіс. – № 2 (8). – 2004. – С. 125–140.
7. Таранов П. С. 120 філософів : Життя. Доля. Учення. Думки : універсальний аналітичний довідник з історії філософії : у 2-х т. / П. С. Таранов. – Сімферополь : Реноме, 2005. – 684 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Saveliev V. P. Etyka [Ethics] : [navchal'nyi posibnyk] / V. P. Saveliev. – L'viv : Magnoliia Plus, 2005. – 244 s.
2. Entsyklopediia postmodernizmu [The Postmodernism Encyclopedia] / [za red. Ch. Vinkvista ta V. Teitora ; per. z angl. V. Shovkun ; nauk. red. per. O. Shevhenko]. – K. : Osnovy, 2003. – 503 s.
3. Koppel' Ye. A. Globalistyka yak nova integral'na nauka pro suchasnyi svit [Global Studies as the New Integral Science about the Modern World] [Elektronnyi resurs] / Ye. A. Koppel'. – Rezhym dostupu : <http://helen-koppel.narod.ru/030.htm>.
4. Voitiuk Oleksa. Kosmopolityzm v dobu globalizatsii [Cosmopolitism in the Age of Globalization] [Elektronnyi resurs] / Oleksa Voitiuk // Internet vydannia "Ukrains'ke slovo" [The Internet Publishing "The Ukrainian Word"]. – 3 liutogo 2010 r. – Rezhym dostupu : ukrslowo.org.ua/.../kosmopolityzm-v-dobu-globalizatsiyi.htm.
5. Bodriiar Zh. Symvolichnyi obmin i smert' [The Symbolic Change and Death] / Zh. Bodriiar. – L'viv : Kal'variia, 2004. – 376 s.
6. Derrida Zh. Globalizatsiia, svit, kosmopolityzm [Globalization, the World, Cosmopolitism] / Zh. Derrida ; [pereklad Dmytra Ol'shans'kogo] // Kosmopolis [Cosmopolis]. – № 2 (8). – 2004. – S. 125–140.
7. Taranov P. S. 120 filosofiv : Zhyttia. Dolia. Uchennia. Dymky : universal'nyi analitychnyi posibnyk z istorii filosofii : u 2-kh t. / P. S. Taranov. – Simferopol' : Renome, 2005. – 684 s.

Матеріал надійшов до редакції 06.04. 2012 р.

Береговая Г. Д. Изменения нравственного статуса личности в постмодерном пространстве.

В статье определены последствия постмодернистских влияний на современное украинское общество, рассмотрена проблема изменения нравственного статуса личности, обусловленного основными этическими идеями постмодернизма, среди которых социальный конструктивизм, культурный детерминизм, отрицание индивидуальной идентичности, традиционализма и универсализма этических принципов, а также отрицание трансцендентного происхождения этических норм. Сделан вывод, что современное отечественное общество требует морального возрождения: вместе с экономической реформой и политической революцией, которые сегодня происходят в Украине, необходима еще одна революция – моральная.

Beregova G. D. Changes in the Individual's Moral Status in the Postmodern Space.

The article determines the consequences of the postmodern influences on the contemporary Ukrainian society, considers the problem of the individual's moral status changes altered by the basic ethical ideas of the postmodernism, such as the social constructivism, cultural determinism, denial of the individual identity, traditionalism and universalism of the ethical principles, and also the denial of the transcendent origin of the ethical norms. It is concluded that the modern native society needs the moral revival: along with the economic reforms and political revolution, happening in Ukraine, the moral revolution is of current importance.